

ТМ	Г. XXXVI	Бр. 3	Стр. 1117-1141	Ниш	јул - септембар	2012.
----	----------	-------	----------------	-----	-----------------	-------

UDK 316.422 (497.11)

Оригиналан научни рад

Примљено: 11.02.2012.

Ревидирана верзија: 02.05.2012.

Никола Божиловић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за социологију
Ниш

ОТПОРИ МОДЕРНИЗАЦИЈИ КУЛТУРЕ СРПСКОГ ДРУШТВА*

Апстракт

Аутор чланка трага за одговором на кључно питање да ли се Србија налази на правом путу модернизације и евроинтеграције или је реч о симулацији тих процеса. Он поставља тезу да се на транзиционом путу Србије у (пост)модерно европско друштво налазе бројне препреке. Стога покушава да открије есенцијалне разлоге уздржаности и отпора грађана који се (разлози) тичу модернизације српског друштва. Србија данас налази се на средокраћи традиционалног и модерног поимања живота. У њој има елемената (пост)модерности, али са снажним упливима традиционалног (конзервативног) наслеђа. Процеси ретрадиционализације (ремитологизације и псеудомитологизације) јављају се као огромна препрека ослобађању друштва од стега прошлости и окретању европским вредностима. По аутору, главни креатори ретроградних токова налазе се у политичком естаблишменту савремене Србије. Он их иронично и пежоративно назива „чуварима“ традиције, који путем демагошких изјава, популистичких парола и контроле медијских информација (а зарад личних и партијских интереса) успоравају ход Србије на њеном европском путу.

Кључне речи: култура, модернизација, европеизација, традиционализам, идентитет, косовски мит

---

bonicult@medianis.net

* Чланак је настао као резултат рада на пројекту Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (179074), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

RESISTANCE TO THE MODERNIZATION OF CULTURE IN SERBIAN SOCIETY

Abstract

The author discusses the crucial question of whether Serbia truly pursues the path of modernization and European integration, or just a simulation of these processes. The author proposes the thesis that there are numerous obstacles on Serbia's transitional path toward the (post)modern European society. Therefore, he tries to discover the essential reasons for the citizens' reluctance and resistance, the reasons which are related to the modernization of the Serbian society. Serbia is today at the crossroads of the traditional and modern understanding of life. It contains some elements of (post)modernization, but still with a strong influence of its traditional (conservative) heritage. The processes of re-traditionalization (re-mythologization and pseudo-mythologization) represent a major obstacle to the liberation of the society from the grip of the past and to its orientation towards European values. According to the author, the main creators of retrograde flows can be found in the political establishment of contemporary Serbia. He labels them, ironically and derogatorily, the "guardians" of tradition, who use demagogic statements, populist paroles, and media information control (for their personal and party interests) to slow down Serbia on its European path.

Key words: Culture, Modernization, Europeanization, Traditionalism, Identity, The Myth of *Kosovo*

Свет у коме живимо увелико је обележен процесима глобализације – прожимањима и променама културе на светском плану. Културна глобализација има двоструко дејство: позитивно и негативно. Путем ње, с једне стране, повезују се село и град, као и земља са целином света, захваљујући њој надрастају се болести национализма/етноцентризма и форсира се дијалог са другим (и другачијим) културама. С друге стране, као пошаста глобализације културе наводе се форсирање економизације културе, у којој сви производи постају профитабилна роба, и ширење конзумеризма као начина живота. Такође је оправдана забринутост „малих народа“ од моделовања једностраног обрасца развоја и занемаривања варијетета многих култура. Укратко, глобализација по многим представља облик културног империјализма јер води успостављању глобалне културе са доминацијом најбогатијих и најмоћнијих (Воџиловић, 2007, стр. 216-217). Ако се на време схвати неминовност овога процеса, онда као проблем остаје само начин да се његови позитивни елементи искористе, а негативни онемогуће или ублаже.

У глобалном свету све добија нове обресе, чак се преименује у складу са променама које доносе модерне технологије и такозвано информатичко доба. Многи феномени смештају се иза префикса „пост“: култура постаје посткултура, а модернизам постмодернизам¹. Пост-социјалистичке земље Балкана (опет исти префикс, прим. Н. Б.) хитају ка Европи да не би остале на репу збивања у свету који се вртоглаво брзо мења. Јер, европеизација друштва у балканским приликама је друга реч за модернизацију. Југоисток Европе се преименује у Западни Балкан у намери да се избегне пежоративни призвук који прати предмодерно стање културе балканских држава. Нова синтагма која се односи на овај ратоборни регион требало је да покаже да се он сада налази у мирнодопској фази, као и то да је у сфери културног, вредносног, политичког и војног утицаја Запада. Регион је „западни“ зато што је „пацификован“, „рационализован“, ближи „Европи“. А остаје Балкан јер, упркос приближавању „Европи“, то још увек није. Он у западном дискурсу није досегао ниво који је неопходан да буде сматран интегралним делом „модерног света“, „међународне заједнице“. У најкраћем, Балкан је и данас остао погодна ознака и назив за европско „нешто између“ (Свилар, 2010, стр. 534).

Од свих држава тако устројеног и означеног Балкана једино Србија има дилему поводом приступања Европској унији. Она хоће у Европу, али под условима које сама поставља!? Као главни (политички) разлог оклевања наводи се самопроглашење независности Косова, које је донедавно било у њеном саставу. У позадини тога су не мање важне културне чињенице које се тичу страхова од губљења традиције и идентитета. Ти страхови делом јесу реални и оправдани, али они су током низа година политички индуковани од стране људи жељних власти по сваку цену (политичара, бизнисмена, тајкуна).

Пред социолозима са нашег простора отвара се питање правих разлога противљења европеизацији, то ће рећи модернизацији, српског друштва и културе. Корени данашњих страхова, историјски гледано, сежу у даљу прошлост, када је Србија, такође, била подељена по питањима прихватања европских вредности, поштовања културних правила и придржавања институционалних норми уређења свакодневног живота. Зато ваља потражити историјску и социјалну генезу, благо речено, уздржаности грађана Србије од новина које доноси културна модернизација. Отпори европеизацији, у начелу, у датом контексту могу се схватити као отпори модернизацији српског друштва. Да би се дошло до откривања кључних разлога отпора пре-

¹ Поводом тога, антрополог Иван Ковачевић има оригиналан и духовит коментар: „Све што је одређено одредницом 'пост' је идејно инфериорно у односу на оно што је било пре 'пост'-а, јер није завредило сопствени назив него само временску одредницу 'пост'“ (Ковачевић, 2006, стр. 17).

ма променама од стране грађана Србије треба се пре свега осврнути на културне иновације које доносе модернизам и постмодернизам као културни пројекти, с једне, и појаснити карактер промена идентитарних образаца, с друге стране. У том контексту могуће је јасније одредити позицију Србије у глобализацијским и модернизацијским процесима, сагледати њене смернице развоја и перспективе прикључења Европској унији и „светском друштву“.

КУЛТУРНЕ ПРОМЕНЕ И МОДЕРНИЗАЦИЈА

Информатичко-технолошка револуција из основа је променила начин живота људи и њихову перцепцију стварности. Данас се промене посматрају кроз другачију „теоријску оптику“, тако да је и класично (антрополошко) схватање културе постало ствар прошлости. Култура сада губи ауру посебне вредности, универзалности, квалитета и супериорности. На тај начин она постаје *посткултура* и премешта се у простор најситнијих и најбаналнијих детаља свакодневног живота (Ђорђевић, 2009, стр. 6). Уместо традиционалних гледишта, по којима су културе статички, затворени и самодовољни ентитети, постмодернисти уводе концепте културе као динамичких, отворених и никад довршених процеса. Средишњи појам постаје хибридна или хибридизација култура и он служи за означавање противречних процеса културних судара и мешања.

Транзиција једног друштва из модерне у постмодерну фазу друштва („Рефлексивна модерност“ или „друга модернизација“ – Beck, 1986; „Касна модерност“ – Giddens, 1991; „Флуидна модерност“ – Bauman, 2009) подразумева пре свега вољу, а затим и напор. За разлику од већине балканских друштава, у Србији је на делу процес велике ретрадиционализације, која затвара видике према новом и другачијем. Њени грађани имају приличан отклон према свему новом и модерном, а још већи проблем настаје када су у питању суперново и екстрамодерно (постмодерно). Ретрадиционализација је видљива преко оживљавања прошлости и историјских митова, фаворизовања колективизма уместо развоја индивидуалних квалитета личности, успостављања вредности оптерећених садржајима институција из ауторитарног система. У друштву блокиране транзиције постоје застоји у процесу модернизације, развоја и реформе. Ту повратак на традиционализам изражава својеврсну конзервативну рестаурацију и рефеудализацију свести (Mitrović, 2003, стр. 68). Уз глорификацију „националног бића“, као одредницу ретрадиционализације, Загорка Голубовић види и религиозну афилијацију. И једно и друго стоје као препрека процесу модернизације друштва. Зато, по њој, Србија иде уназад ка једној хаотичној мешавини: елемената бившег режима, ретрадиционализације (пре свега у смислу етнификације и

клерикализације) и првобитне акумулације капитала. А све скупа да је плод једне парохијалне (затворене, традиционалне) политичке културе (Golubović, 2006, стр. 230).

Традиција мртвих генерација у Србији, да парафразирамо Маркса (Marx), притиска као мђра мозак живих. Наша средина је и данас склона култовима и тешко се ослобађа архаичног мишљења. Као и други савремени Европљани, и наш човек не може да мисли на аутентично митски начин. Он стварност не замењује митовима.

„Али, упркос томе, средине које нису склоне критичком мишљењу, и данас плету нове митолошке сијее, а митске импулсе замењују исфорсираним патриотизмом и религиозно мистичним егзалтацијама” (Popović, 2007, стр. 169).

Култура савремене Србије налази се на средокраћи *традиционалног* и *модерног* поимања живота. Традиционално налази и најмањи разлог практиковања, модерност је објективно потискује, док се постмодерни стилови још увек налазе на рубовима културног живота и резервисани су за интелектуалну и уметничку елиту, затим за медије дизајна, маркетинга, филма, литературе. У страху да таласи модернизације који долазе из правца западне културе („вестернизација“) не избришу њену традицију, што се у Србији повезује са губљењем идентитета, са великом резервом се гледа на све што носи печат „увезеног“, западњачког и модерног². Да бисмо јасније могли сагледати ситуацију у савременој српској култури, треба прегнантно размотрити сам појам модерности и, у вези с њим, идентитета – видети да ли уистину европеизација/модернизација земље значи истовремено коначни раскид са традицијом и губљење националног и културног сопства. Да ли је то факат или само идејни продукт незграпне, невешто вођене и неодлучне политике?

За почетак ваља кренути од дистинкције између традиционалних и модерних формација културе. Прве су обично схваћене као „дати начин живота“, који подразумева свакодневно искуство које, у локалним оквирима, деле сви чланови заједнице. Модерне културне формације, и посебно национална култура, одређене су као нормативне и организацијске конструкције представљања и делују као апстрактација наметнута животу људи (Mesić, 2006, стр. 234). Људи који су предуго обитавали у традиционалним заједницама, они са недугу-

² У овоме чланку „модерност“ ће се користити у термиолошкој алтернацији са појмовима модернитет, модернизам и модернизација. И то као социо-културни процес у свакодневљу, а не као естетска форма или стил у уметничким и научним радовима. Такође, и они културни подухвати који припадају пост-модернизму биће обухваћени појмом *модернизације* која ће овде, условно, чинити збирни појам за све оно што не потпада под појам традиције и у смислу културног развоја иде даље од ње.

гом и неутемељеном интелектуалном традицијом, не радују се променама, поготову ако су оне, попут животних облика које доноси модерност – брзе, свеобухватне и ако мењају неке од најинтимнијих карактеристика наше свакодневне егзистенције (Gidens, 1998, str. 16). У вртлогу брзих и радикалних промена које доноси модернизам, а нарочито постмодернизам („постиндустријско друштво“, „информатичко друштво“, „посткапитализам“) људи стичу утисак дезоријентације и заробљености у свету догађаја које не разумеју и који изгледају као да су изван њихове контроле. Међутим, упркос снажним налетима модернизације, традиција је опстајала у индустријализованим земљама. Институционалне промене које је најавила модерност биле су углавном ограничене на јавне институције – нарочито на власт и економију. Ентони Гиденс (Giddens) подсећа да је сама идеја традиције производ модерности и додаје:

„Традиционални начини поступања одржавали су се, или изнова успостављали, у многим областима живота, укључујући и свакодневицу. Чак би се могло рећи да је дошло до извесне симбиозе модерности и традиције” (Gidens, 2005, стр. 68).

Јапанска култура је узорна у том погледу. Јапанци су на време отворили врата европској култури – прихватили су технику и неке институције по угледу на Запад, али такође сачували традиционалне односе у породици и самосвојан став према лепоти, природи и уметности (Eglic, 1978, стр. 67). И Србија има искустава на том плану јер и у њеној култури долази до извесног преплитања традиционалног и модерног. Српски модел је такође типичан, али на свој, „српски“ начин.

Било би претерано рећи да култура Србије нема никаквих модернистичких искустава, али сигурно је да период модерне историје у њој не почиње истовремено са земљама које су међу првима биле повезане са весницима културне трансформације – са пропадањем феудалног друштва, појавом ренесансе, настанком капитализма и променама у сфери културе и уметности. Требало је да прође доста времена од Француске револуције, проглашења америчке независности или индустријске револуције у Енглеској да би се социокултурне промене почеле помањати у земљама на нижим ступњевима развоја, међу којима је била и Србија. Познато је да модернистички погледи на свет извиру директно из филозофије просветитељства, која (филозофија) постојећи мистицизам замењује принципима разума и рационалности, са оптимистичким погледима на прогрес друштва, његово усавршавање и побољшавање. И Србија је у свом окриљу имала еминентног просветитеља – Доситеја Обрадовића, али не треба заборавити да је и он, који се борио против верске заслепљености, празноверја и племенског схватања нације, имао много неистомишљеника

и противника у сопственој држави³. Из његових списа и других књижевних дела српских писаца 18. века сазнајемо да се српско грађанство у Аустрији већ у ово доба европеизирало. Али, за разлику од ових, верски образованих хришћана, постојали су и други слојеви српског народа (нарочито они у Србији) који су духом били далеки европској цивилизацији. И њихова вера звала се хришћанска, мада је била знатно другачија од оне коју је проповедала верски образована српска интелигенција (Pоровић, 2007, стр. 107-108). У сваком случају, Доситеј је пресудно утицао на модернизацију земље и отворио врата модерним пројектима: раскиду са негативном традицијом и окренутости ка промени, новом и развоју. Његово европејство, које почива на рационализацији и модернизацији друштва, било је неупитно⁴.

Модерна је повезана са идејом прогреса, модернисти на друштво гледају као на творевину у сталном стању промене, а модерни систем мишљења трага за универзалним одговорима на сва друштвена питања. Када започиње процес модернизације српске културе и како би изгледао њен кроки? Историчари бележе да су се почеци борбе за модерну српску државу догодили пре неких двеста година, да су се први либерални политички концепти појавили средином 19. века и да се српски устав из 1888. године у правној историји сматра врхунцем процеса политичке модернизације и либерализације Србије - па тиме и њене европеизације (Stojanović, 2010, стр. 30). Тренд модернизације земље имао је одређени континуитет, који је подразумевао и успоне и падове. То се једнако односи на социјално-историјски и привредни развој, али можда понајвише на њен културни просперитет. Пре другог светског рата Србија није много заостајала за европским и америчким културним трендовима. Томе сведочи приличан број музичких клубова, школа плеса и балских дворана, кафана и кабареа. Игранке су у оно време биле друштвени догађаји од великог значаја и престижа, а оркестри су свирали „светски репертоар“. Важнија од саме музике била је тежња да се иде у корак са светом, да се прати мода као део високе грађанске културе. Следе се, не ретко подражавају, а потом и стваралачки осмишљавају светски

³ Данас се прећуткује Његошева нетрпељивост према Доситеју. Наиме, Доситејеви напади на народне и паганске обичаје код Срба јако су вређали Његоша који се заложио за забрану Доситејевих дела! Отуд оно дивље „презирем Доситеја“. Двослојност српске верске и националне мисли почетком 19. века, то јест полемика двојице учених људи око митског и рационалног, протежу се до данашњих дана (Pоровић, 2007, стр. 128).

⁴ „Основне естетичке и просветитељске идеје Доситејеве биле су на висини тадашње европске мисли. За извршење његовог основног животног задатка који је био просветитељски, није било битно да Доситеј буде оригиналан мислилац, него да што више идеја најзначајнијих мислилаца Европе пренесе у српски народ (Ранковић, 1998, стр. 13).”

уметнички трендови. Понајвише музички, у које се убраја и цез. Било је то време када „Србија није морала да доказује да је део Европе и света“ (Blam, 2011, стр. 100). У Краљевини СХС и Краљевини Југославији култура је досезала високе домете. Богатство сфере цивилног друштва је најбољи доказ за то: мноштво интелектуалних удружења, салона, кружока, штампаних медија, књижевних часописа и културних стваралаца-авангардиста, који су припадали европском културном кругу. Европејски дух, уз велике напоре ентузијаста, постао је део србијанског културног идентитета и никако се не може искључити из културне традиције Србије.

То не значи да је већинска Србија била модерна, авангардна и прозападно расположена. Модернизам је захватио један део интелектуалаца, уметника и других ентузијаста отворених за пријем европских културних вредности. Реч је претежно о урбаним слојевима грађанске интелигенције који су желели да дух модерности унесу у културни живот своје земље. Већина грађанства, међутим, припадала је конзервативном миљеу патријархалне провенијенције. Доминантан је био провинцијални дух из кога су се рађали мизонеизам и ксенофобија са израженим антисемитизмом и антиамериканизмом. Појава модернизма у уметности доводила се у везу са, за то време модерним, марксистичким погледом на свет, а традиционалистички и конформистички дух у Србији одржао се до данашњих дана.

Послератни комунистички режим у Србији као делу Југославије није успео да уништи тај дух „капиталистичке“ културе Запада, који је у свести младих људи (претежно образованих и урбаних) важио за модеран, што ће рећи прогресиван. Непосредно после рата у Београду и другим већим градовима одржаване су игранке на којима је, између осталог, свирана и америчка цез музика. Културно-уметнички програми, како се тада говорило, изводили су се углавном у школама и домовима културе. Популарисана је цез музика (алиас „забавна“), иако је сматрана „декадентном“ јер „квари“ социјалистичку омладину. На одређен начин одржаван је континуитет са културом монархистичке Србије. Елем, од средине педесетих Србија постаје отворенија за вредности западне културе - пред њом је било отворено раздобље модернизма у којем је она исказивала своје стваралачке капацитете у пуном смислу те речи: у популарној култури, архитектури и урбанизму, концептуалној уметности, образовању, дизајну, у књижевном, позоришном, ликовном и филмском животу. Нове креативне тенденције породиле су БИТЕФ, БЕМУС, ФЕСТ и друге манифестације које су превазилазиле локалне оквире и уливале се у европске и светске културне токове. Свој однос са светом Србија је базирала на принципу реципроцитета – узимања и давања (Божиловић, 2011, стр. 1339).

Модерна друштва одликују брзе и корените промене. Модернизација доприноси мењању културних образаца изазивајући велике промене на плану идентификације и идентитета. У друштвима касне модерне ритам промена постаје још бржи, а ситуација око питања сопства ствара велику конфузију код људи. Ствари се још више компликују када се све то пренесе на простор Балкана и примени на друштва која се називају пост-социјалистичким.

ПОСТМОДЕРНА КУЛТУРА И НОВЕ ИДЕНТИТЕТСКЕ МАТРИЦЕ

Постмодернизам је, гледано очима социолога, фаза која подразумева радикално другачију организацију друштва од дотад важеће. Да ли је он модернизација модернизације? Или, пак, негација модернизације, њена критика и деконструкција? Неки теоретичари, попут Гиденса, говоре о „напредној“ или „касној“ модерни, а не о „постмодерни“, зато што та нова фаза, по њима, не означава раскид са модерним временом већ представља његову радикализацију.

Постмодерна теорија произашла је из постмодерног устројства света до кога је дошло развојем капитализма, нових техничких могућности и и услед својеврсног медијског империјализма. Постмодерна (постколонијална) организација друштва заснована је на потрошњи, за разлику од оне која је базирана на продукцији. Одлике постмодерног ума групишу се око појмова као што су „различито“ и „хибридно“, за разлику од модерног ума, који је претпостављао „чистоћу“ културних форми. У радикално измењеним друштвеним околностима епохе постмодерне, доминацију економске базе преузимају такозвана културна надградња, око које се организује живот људи, и медијски простор, у коме виртуелне заједнице имају атрибуте „стварних“ заједница.

Пошто постмодерна култура настаје, поетски речено, на развалинама модерне културе, онда ће се њене карактеристике јасније издвојити у једној кроки изведеној паралели са модерном⁵. При том ваља нагласити да припадници модерних теорија, а још мање постмодерних⁶, могу заједнички стати под исти кишобран. Карактеристично

⁵ Карел Турза на следећи начин “склапа“ елементе за социолошку дефиницију модерности: *рационалност, нови (постфеудални) облици приватног власништва, тржишна привреда и индивидуализам* (Turza, 1998, стр. 20).

⁶ Постмодернисти су одбацили кључне принципе модерниста, пре свега универзалност тема и „велике приче“, а сасвим су релативизовали рационалност као епистемолошко начело. Не треба посебно тумачити следећу опаску коју је прилично давно написао Жак Дерида (Derrida): „Рационалност – требало би, међутим, напустити ову ријеч...“ (Derrida, 1976, стр. 18).

поређење модерне и постмодерне културе у књизи *Postmodernization: change in advanced society* (1992) извели су Стивен Крук (Crook), Јан Пакулски (Pakulski) и Малколм Вотерс (Waters). Пошавши од тврдње да се савремена друштва налазе на прелазу из модерних у постмодерна, они тврде следеће: док је у модерним друштвима култура диференцирана од других подручја друштвеног живота, а висока култура диференцирана од популарне културе, постмодернизација тај тренд обрће. Модерну диференцијацију, рационализацију и комодификацију замењују постмодерна хипердиференцијација, хиперрационализација и хиперкомодификација. Ови процеси настају из модерности на начин да их интензификују, чиме се ствара нови тип културе – посткултура. Сва подручја културе и читавог друштвеног живота постају роба (хиперкомодификација). Хиперрационализација подразумева употребу рационализоване технологије за проширење културне потрошње и њену приватизацију (видео, касете, сателитска ТВ), док хипердиференцијација развија чудесно мноштво различитих културних облика и не доминира ниједан одређени тип. Култура се значајно фрагментизује (Haralambos i Holborn, 2002, стр. 916-918).

Култура стоји у најближој вези са конструисањем и приказивањем идентитета, а теза о променљивости, динамичности, нестабилности, „ломљивости“ и отворености идентитета нигде није нашла бољу потврду него у сфери постмодерних и посткултурних струјања. Идентитет се непрестано развија, а „ја“ се у разним околностима изнова успоставља. Чак се и сам појам индивидуалности доводи у питање, пошто је реални историјски простор, као медијски посредован, супституисан виртуелним (Radojičić, 2011, стр. 59). За разлику од традиционалних култура, данас се заједнице доживљавају и разумевају на амбивалентан начин, подразумевајући вишеструке и парцијалне припадности. Иста ствар је и са појединцима, који могу партиципирати у више заједница. Студије културе уводе у игру *вишеструке идентитете*, у смислу да је сваки идентитет испресецан другим идентитетима и да свако од нас има више улога у том смислу.

„Сматра се да 'приписани идентитети' отварају могућности идентификације, које подразумевају избор и договарање, плурализам и различитости, уместо јединства, промене и трансформације, уместо континуитета” (Đorđević, 2009, стр. 356).

Очигледно је дошло до промене концепта идентитета, настале под утицајем процеса индивидуализације и плурализације начина живота у постиндустријски модернизованим друштвима.

Овако радикалне културне промене нису се могле не одразити на националне идентитете, а та чињеница посебно ће узнемирити конзервативце и традиционалисте. Наиме, запажа Вил Кимлика (Kymlicka), како се културе либерализују, људи имају све мање заједничкога са својим сународницима у погледу традиционалних оби-

чаја. Модернизација и либерализација Западне Европе доводи до тога да има све мање заједничког унутар сваке националне културе и све више заједничког сваке од њих са осталима. Тиме се остварује претпоставка великог броја теоретичара да ће либерализација и модернизација истиснути било какав снажан осећај националног идентитета (Kumlička, 2003, стр. 130). Иако је идентитет суштина човекове индивидуалности, припадања или диференцирања, он се конституише у склопу конкретних друштвених односа и околности.

Модерној заједници одговарају динамични токови живота. Прошло је време митова о чистим и аутономним заједницама, кохерентним и хомогеним културама. Због утицаја глобализације и међународних миграција, и идентитети захтевају да се представе на друкчији начин – као флуидни, фрагментарни и хетерогени. Савремени теоретичари, попут Стјуарта Хола (Hall), Доне Харавеј (Haraway) и Гинтера Ленца (Lenz), све више заступају антиесенцијалистички и конструктивистички (релативистички) приступ идентитету, схватајући га произведеним у различитим историјским, дискурзивним и друштвеним контекстима и посебно инсистирајући на његовој променљивости и зависности од субјективног доживљаја. У модерном и постмодерном свету културни идентитети увек су мултикултурни и парцијални, никада нису потпуни и унифицирани, конституишу се и реконституишу у историјским дискурсима култура (Mesić, 2006, str. 285). Данас су сасвим анахроне и неупотребљиве теорије које инсистирају на позитивном или објективном значењу идентитета. Видљив је помак ка социјалној и дискурзивној конструкцији идентитета, којом приликом се проблеми идентитета доводе у везу са либералним тржиштем и правом на слободни избор.

Расправе о идентитетима у постмодерном дискурсу упућују на многоструку идентитета који се могу стећи у једној личности. Неко може бити у исто време мушкарац, отац, белац, радник, верник, ловац, тенисер... мада све ове припадности могу имати различита значења у различитим друштвеним и културним контекстима. У вези са тим присећамо се Карла Маркса и Фридриха Енгелса. Њихово мишљење имало је дијалектички и историјски карактер, па су они, сходно томе, у делу *Немачка идеологија* (1845/46), антиципирани идеју плуралних идентитета коју (идеју) данас налазимо у посткултури.

„Наиме, чим почне подела рада, свако добија одређен искључив круг делатности, који му се намеће, из кога не може да изађе; он је ловац, рибар или пастир или критички критичар, и то мора остати, ако не жели да изгуби средства за живот, – док у комунистичком друштву, где нико нема један искључиви круг делатности, већ се може усавршавати у било којој грани, друштво регулише општу производњу и управо тиме ми омогућава да данас чиним ово а сутра оно, да ујутру ловим, после подне пецам, увече се бавим сточарством и после јела критикујем, – како год ми је воља, – а да не postanем ловац, рибар, пастир или критичар” (Marx-Engels, 1974, стр. 33).

Ако бисмо из овог мисаоног пасажа изузели идеолошко-утопијску потку, добили бисмо потврду о томе да су класици марксизма антиципирани образац вишеструког идентитета. Као код постмодерног субјекта, ту нема више заклињања у један идентитет нити потискивања осталих.

Садејство више идентитета провео је кроз властито искуство српски писац Видосав Стевановић, као модерни метек или странац без грађанских права у некој од земаља Западне Европе.

„У овом тренутку ја сам Стевановић, Шумадинац, Србин, Југословен и Европејац, слободна особа која се обраћа читавом свету, усамљеник који мисли на друге, уметник који то изнова постаје, писац који се вратио писању. Носим у себи више идентитета и живим их истовремено. Није им тесно у мени. Нити мени чини зло присуство свих тих људи који говоре различитим гласовима али теже истим или сличним циљевима. Из њихових појединачних идентитета настаје мој, сложен, неуравнотежен, бојан, динамичан и стваралачки. А тај мој идентитет ће све њихове појединачне идентитете учинити живима и вредним живљења” (Stevanović, 2010, стр. 621-622).

Случај писца није усамљен и показује одрживост тезе о могућности фрагментације идентитета и њихово поновно здруживање у нови квалитет који се очитује у многострукости идентитета у савременим развијеним грађанским друштвима.

Упутно је после свега осврнути се на културу савременог српског друштва, размотрити узроке превелике окренутости те културе прошлости и митовима – „завирити“ у свакодневни живот и „снимити“ идентитет српског грађанина у савремености. Забележити културне промене које су дошле на таласима глобализације и модернизације – и оне „класичне“, и оне са префиксом „пост“.

СРБИЈА НА КУЛТУРНОМ РАСКРШЋУ

Модерност није апстрактна категорија већ она чини део културне праксе који се базира на традицији као нечему већ реално створеном. Систем материјалних и духовних вредности насталих у прошлости представља реалну основу стварања нових вредности – оних које су примерене духу времена, које су савремене, па, могуће је, и модерне. Једном речју, између традиције и модерности (модернизације, модернитета) постоји континуитет. Иако непроменљивост представља сврху и особеност традиција, то не значи да су традиције једном заувек фиксирани. На њих не треба гледати као на једном за свагда учвршћене сетове веровања и праксе које су нам преци завештали, а ми их само пасивно прихватамо. Зато с разлогом можемо рећи да је традиција ствар данашње политике и начина на који моћне институције функционишу у одабиру посебних вредности из про-

шлости, и које их мобилишу за савремене праксе (Mesić, 2006, стр. 287). Модерност се у сваком случају наслања на већ створене тековине, при чему се оне могу мењати, допуњавати, преосмишљавати, реинтерпретирати или актуелизовати – постмодернизовати.

Идеја да људи могу напредовати само унутар културе њихових предака представља главну карактеристику романтичарског национализма 19. века. За националисте, градови су средишта културне хомогенизације. По њима, сељаштво је легло народне душе – ту су, наводно, сачувани непроменљиви народни обичаји. Зато се сељаци сматрају „баштиницима историјског континуитета и традиције“ (Hobsbom i Rejndžers, 2002, стр. 15). Српска култура представља плодно али не и типично тло где се пређашњи ставови могу аплицирати; овде се преплитање традиције и модерности дешава у живом противречју. Србија се вазда налазила на разделници између прошлости и садашњости, традиције и модернизације. Традиција инспирише модерност, улива се у њу, али она је и замагљује, омета и онемогућава. Често се модерност у Србији живи на традиционалан начин. Антиномије прошлог и модерног у савременој српској култури захтевају да се направи претходни увид у историјске почетке модернизације српског културног простора. Све то у трагању за одговором на хипотетичко питање које гласи: у којим социјалним и духовним структурама друштва лежи главно извориште отпора модернизацији свакодневног живота у култури данашње Србије?

Од опанка до панка и натраг

За разлику од развијених западноевропских држава у којима је модернизација почела хватати корене почевши од 13. века, прави почеци модернизације на Балкану, нарочито у земљама које су биле под Отоманском империјом, везују се поглавито за крај 19. и прву декаду 20. века. Ако се пође од тога да је урбанитет „природна“ основа модернитета, може се рећи да је главна препрека успостављању историјске форме модернитета на овим просторима (посебно кроз аспект рационализма и индивидуализма) било практично одсуство урбаног живота. За првобитну фазу модернизације у балканској Србији били су карактеристични нагли помаци, уз брза поништавања почетних резултата, снажне модернизацијске тенденције, али и њихово потирање у периодичним, јаким отпорима модернизацији. Све ово говори о јаким дуализму традиционалног и модерног, који је пратио све модернизацијске пројекте.

„Потрага за модерним идентитетом дала је резултате, али је повремено стављала балканска друштва у ситуацију да буду растрзана између, с једне стране, некритичког поистовећивања са Западом и пуког имитирања његових вредности и, с друге стране, њиховог потпуног одбацивања и немогућности емпатије“ (Stojanović, 2000, стр. 147-148).

Што се Србије тиче, њена политичка култура дуго је остајала у границама предмодерног. Разлози томе леже пре свега у бројним политичким и међустраничким сукобима. Српско друштво је било преоптерећено политиком, а политичка страст (једнако као данас) у потпуности је одређивала свакодневицу. Демократизација и модернизација Србије током претходна два века била је мукотрпан посао, јер је у њеном политичком животу било мало програмског, начелног и принципипијелног, мало доследности (Stojanović, 2010, стр. 39).

Важна друштвена етапа за Србију која се тиче њене модернизације јесте она после 1946. године, када су комунисти дошли на власт. Тада све идеје, почевши од приватног власништва и тржишне економије до рационалности и индивидуализма, постале су мање-више политички неприхватљиве. Практички, оне су и у теорији/идеологији као и у пракси биле забрањене. Та забрана се, наравно, није односила на сам термин. Модерност је била синоним за индустријализацију и урбанизацију, али у светлу нових политичких појмова или пројеката: радничке класе, антикапитализма, антиимперијализма, антиконзументизма. У контексту ових појмова реч модерност била је врло прихватљива, чак пожељна. Индивидуализам је потиснут колективизмом, рационалност надјачана идеологијом, па фраза „социјалистичка (комунистичка) модернизација“, по Карелу Турзи, није ништа друго до *contradictio in adjecto* (Види: Turza, 2003, стр. 137-138). Не треба сметнути с ума, међутим, чињеницу да су врхунски домети у сфери масовне културе, поп културе и авангардне уметности постигнути управо у овој, социјалистичкој, фази модернизације. Музичка сцена изнедрила је рок и панк културу и нове вредности, које су, ширећи се из музике, обогатиле палету свеукупних културних вредности. Та епоха афирмисала је многе уметничке покрете и појединачне ствараоце у области ликовне и филмске уметности, урбане литературе (*jeans* проза), модерног балета (*jazz ballet*)... А затим је уследио социјални и културни суноврат.

Следећа фаза друштвеног кретања Србије односи се на, по ратовима и злу познате, деведесете. Тада је модернизација заустављена захваљујући етно-националистичкој политици и новом типу колективизма који стаје на место комунистичко-пролетерског колективизма. На тај начин је модерни индивидуализам поново био потиснут⁷.

⁷ Патолошка извитоперења друштва огледала су се у његовој свеопштој криминализацији, у корупцији као основном принципу функционисања и у стварању ратне финансијске елите. Плебисцитарно изабрани вођа Слободан Милошевић допуштао је незадовољним грађанима све, осим да његову власт стварно угрозе. Истовремено, он је контролисао све кључне полуге стварне власти, почевши од судства, војске и полиције до комплетне привреде и новчаних токова. Ту специфичну врсту тоталитаризма Дубравка Стојановић назива „постмодерним тоталитаризмом“ (Stojanović, 2010, стр. 55).

У том периоду, првобитна акумулација капитала довела је до масовног осиромашења већине, а крајњи резултат у социологији је познат као *социоцид*, то јест разорено друштво. Свакодневни живот за већину популације био је сведен на пуко преживљавање, праћено културном (духовном) девастацијом. Демократске власти затекле су опустошену земљу са државом која је била повезана са високо организованим криминалом, а после политичког убиства премијера Зорана Ђинђића у Србији још увек ратују про-модерне и анти-модерне ривалске групе (Turza, 2003, стр. 139-140). Савремена Србија је по свом односу према традицији и модерности, чини се, најнејаснија и у том магнуењу она као да полако тоне у понор онога вида традиционализма који се дефинише као типични облик конзервативне свести.

Савремено српско друштво и култура нису одмакли далеко од традиционалног обрасца живота. Ревитализација традиционализма у Србији указује на свесно и некритичко неговање традиције, због чега представља антипод „савременом“, а тиме и могућу кочницу модерних тенденција у култури (Božilović, 2010, стр. 117). Актуелна српска култура је биполарна и налази се под влашћу политичке елите чије се тенденције рачвају не у два него у четири правца, што је прави нонсенс. Српска „државотворна“ и „национално одговорна политика“, званично, почива на „четири стуба“, а то су: Европска унија, Русија, Кина и Сједињене Државе!? Приоритет овако разроке политике је очување већ изгубљене територије, некада аутономне покрајине у саставу Србије, а данас „такозване“, „самопроглашене“ и „лажне“ Републике Косово. Пошто се Србија, разумљиво, не одриче тога дела „своје“ територије, она оживљава по ко зна који пут мит о Косову као „светој српској земљи“, „најстаријој српској речи“ и томе слично⁸. Позива се на светлу историју, дух предака, „царство небеско“, Лазара и Милоша као персонификације српске храбрости, и манастире као легла српске духовности. Србија данас чврсто се држи традиције, не увиђајући да је то заправо држање за ваздух – имате га у стиснутој шаци, а када је отворите њега више нема. Прибегава се решењима за која је тешко рећи да су рационална, а кривица се не види у сопственим грешкама него у „светској сили и неправди“. Идеје политичке власти у Србији све више иду у правцу њене модернизаци-

⁸ Импресивна је слика коју описује Видосав Стевановић, гледајући 1992. године преко грчке телевизије пренос националистичког митинга у Солуну поводом Македоније. Мада није разумео језик, на искривљеним лицима многобројних Грка препознао је „стару балканску мржњу против других, против целог света“. По томе што ћуте и Влада и институције цивилног друштва, он закључује да „данашњи Грци нису цивилизованији ни бољи од Срба“. Поента је у следећем: „Овај митинг је у суштини протест против европских принципа, Македонија је само изговор“ (Stevanović, 2010, стр. 425). Културно-политичка паралела: Србија је у суштини против европских принципа, Косово је само изговор.

је/европеизације, али је политичка пракса нереална и антимодерна, и налази се у несагласју са главним трендовима друштвених кретања на глобалном нивоу.

Због свега овога (због „нагона за затварањем“, „изузимања из времена“ и „страха од света“) свет Србије се и данас креће у духовним координатама Константиновићевог „света паланке“. Није наодмет подсетити се главних идеја *Философије паланке*, које су још у касним шездесетим прошлога века антиципирале традиционалистичке кораке унатраг, национализам и ксенофобичност на овим просторима. Паланачки дух, као „дух једно-образности“ и „дух готовог решења“ са јаким осећањем колективитета, постао је опште место духа данашње Србије, ма колико се она трудила да се прикаже у друкчијем светлу. Основно гесло највећег броја водећих партија (у Србији је на делу „партократија“) захтева „саборност“ и колективну сагласност о важним питањима друштвеног живота, а то противречи модернистичким стремљењима ка рационалним решењима и индивидуалним иницијативама.

„У свету паланке, важније је добро се држати устаљеног обичаја него бити личност. Све што је претежно лично, индивидуално (ма у ком правцу) непожељно је пре свега зато што је обећање 'света', као чисте негације паланке, дакле обећање стилске поливаленције, а ова поливаленција је, за паланачки дух, чисто отелотворење какофоније, музика самог пакла” (Konstantinović, 2006, стр. 5-7).

Са духом традиционализма као основним обележјем паланачког духа, са појединцем стилизованим по обрасцу колективне воље⁹, са прејаким осећањем историје, нема се слуха за пулсирање савременог и модерног. Инфантилизам, који је корелативан паланачком духу, неспојив је са плуралистичким животом који се живи у земљама западноевропске демократије. Конзервативни дух који прожима културно биће данашње Србије, који „хоће прошлост као своју потврду“ - то је дух затворености и *status-quo*-а „дух који се противи времену“ и који „сачекује будућност својом верношћу постојећем“ (Konstantinović, 2006, стр. 9). Србија се не може модернизовати пуким парламентарним усвајањем закона који су компатибилни са европским, и декларативним залагањем „за Европу“, све док у њеној пракси функционишу „буразерски“ договори и решења „лако ћемо“, удвориштво и партијска послушност, непотизам и системски индукована корупција, ксенофобија и хомофобија. Природа сваке културе је таква да она омогућава трансфер елемената из једне у другу

⁹ Реч је о *духу племена* који (дух) нема свест о појединачном нити свест о времену; тај племенски дух препознатљив је по свом упућивању стилу као „преживљавању уопштавањем“ и „поништавању појединачности“ (Konstantinović, 2006, стр. 14).

средину, и без изричите воље њених припадника. У том смислу је у културни живот наших савременика ушетао дух Запада, компјутера и комуницирања на даљину, те страних (претежно енглеских) речи и кованица. Конзервативно настројена средина, пак, свим силама и не бирајући средства, труди се да сачува српску традицију и национални идентитет, саздан преко језика, вере, обичаја и ритуала. Одатле отпори према латиничном писму и враћање ћирилице као „државном“ писму. Све је у знаку увођења пре-вуковског средњовековно-црквеног духа (на линији пропаганде „светосавске“ културе). Та суштинска тежња за пра-језиком, заправо, води истицању самосвојности српскога духа израженог само-својним српским језиком (Konstantinović, 2006, стр. 319). Све изречено је потврда већ споменуте противречности између ирационално-мистичког „расног“ над-ја племена и рационализма његове идеологије – противречја између верности колективној свести, „богу и роду“, с једне, и слободе и субјективности с друге стране. Једно с другим не иде, али то тешко допире до оних који би да Србију поведу у правцу евроинтеграција.

Митизација косовске легенде настала је, по неким изворима, још у 17. и 18. веку. Током 18. века будила је народну свест у отпору према Турцима. У данашње време, које је суштински различито од реченог, косовски мит (са симболиком ратничког часног крста, митске клетве и освете), рађа се поново као Феникс из пепела. Злоупотреба косовског („видовданског“) мита постала је легитимно средство очувања власти, почевши од деведесетих година и Слободана Милошевића, па све до данашњих дана. Политика постаје главно средство пропаганде тог мита, а политичари се стављају у улогу чувара древне српске традиције и ослободилаца нације. Тако мит постаје део националне идеологије. Он се толико добро „прима“ у народу да брише границу између митског и стварносног. Песме о Косовском боју и косовским јунацима уметнички су функционалне једино док живе у ирационалном контексту.

„Извађене из њега и укључене у нове, идеолошке, псеудомитске конструкције, ове херојско-лирске слике губе лепоту и унутрашњи поетски садржај, постају митски сегмент квазирационалног контекста, интелектуалног сурогата у коме се не само губе границе између архаичне и савремене свести, већ долази и до неке врсте поремећене свести, која више не разликује мит од збиље“ (Роровић, 2007, стр. 171).

Ремитологизација и псеудомитологизација може бити опако оружје у рукама оних који на томе паразитирају. Сама загладаност у бездан прошлости буди код људи лажну наду у спасење и ствара илузију да ће у прошлости наћи себе. Тиме они илузорно прихватају надмоћ предака над собом. Традиција вуче назад када се превихаји и ропски усваја. Она зауставља развој појединца и води стагнацији

културе, речју, онемогућава садашњост. Недостатак критичког односа према прошлости, митовима, предањима и легендама не обећава добро никоме јер:

„Бити истоветан с оним што је било, зауставити се у времену, не пристати на антитрадицију, значи бити укоријењен у непокретности прошлог” (Božović, 2002, стр. 216).

Сличну поруку, у вези са највећим српским митом, упућује аутор дела *Видовдан и часни крст*. Дакле, видовдански мит је био историјски неопходан као одређена фаза у развоју националног мишљења.

„Али, као трајно стање духа, видовдански ’мит’ може бити и кобан по оне који нису у стању да се ишчупају из његових псеудомитских и псеудоисторијских мрежа. У њима, за разлику од песника и националних идеолога из епохе романтизма, савремена мисао, дух човеков, може доживети ново Косово: интелектуални и етички пораз” (Роровић, 2007, стр. 170).

Српске невоље и неслагања не тичу се само прихватања или неприхватања конкретних митова. Главни проблем је у перцепцији далеко шире „слике света“. Српски расколи, генерално, тичу се традиционализације, укореењености друштва у прошлости, или модернизације, стварања нових вредности – укратко: усамљеништва или сарадње са светом. За разумевање актуелног раскола („прва“ и „друга“ Србија) важно је знати да његови корени сежу у 18. век. Било је то време расцепа између учених хришћана и архаичних људи који су неговали паганске обичаје, између Вукових „народњака“ и Доситејевих „просветитеља“. Парадигма овога расцепа тиче се културног обрасца. Слободан Јовановић у огледу „О културном обрасцу“ вели да нам Његош није оставио у аманет културни, него национални образац. Главни аргумент за то је чињеница да се Његош у *Горском вијенцу* помирио с покољем потурица као политичком нужношћу. Нечовештво се, пак, додаје Јовановић, не може сложити с хришћанском етиком, па чак и када се чини у име националних интереса и политичке целисходности (Јовановић, 2005, стр. 47-48). Дакле, супротно просветитељима, генерација предвођена Вуком Караџићем и Петром Петровићем Његошем, пошла је путем патријархално-племенско-херојског наслеђа, градећи српску културу на трагу духовне вертикале српског народног бића. Чини се да је то у неку руку било компромисно решење.

„Као водећа духовна, делом и друштвена сила, образовани део српског народа наметао је сељачкој патријархалној маси своју мисао, али је зато, истовремено, заједно са народном поезијом и језиком, прихватио у извесној мери и њен архаичан поглед на свет” (Роровић, 2007, стр. 161).

Спој архаичног и модерног донекле може бити разумљив за прву половину 19. века, али у 21. веку (у култури „умреженог“, „информатичког“ друштва) он би се већ могао довести у питање. Тада би морао бити у најмању руку критички интерпретиран. Наиме, романтизам је давно превладан, а и модернизам је дошао под озбиљан удар постмодерних тенденција. Србија већ стоји на прагу модернизацијских промена. Шта (или ко) онда представља кочницу модернизацији културе српског друштва? Који су разлози силних отпора том процесу? Да ли су перспективе културе у интеграцији са европском културом и има ли, уопште, алтернативних решења? Каква је судбина идентитета у Србији која се налази на културном раскршћу?

Ко су „чуvari“ традиције и идентитета?

Враћање традицији, славној прошлости, митовима и прецима у Србији данас, сасвим је утилитарна ствар. Ова тенденција је лишена сваке спонтаности, планирана је и почива на лаковерности изморених и апатичних грађана (у контексту партократског вокабулара: бирачког тела). Довољно је Србима причати „бајке“ о њима као изабраном, небеском народу и о другима као невернима, бахатима и грамзивима, па да они поверују у њихову истинитост. Након тога лако је манипулисати људским емоцијама и усмеравати њихове активности у жељеном правцу. Па ипак, измишљање традиција није српски специјалитет. Оно је зачето одавно, на различитим просторима. „Измишљене традиције“, о којима је Хобсбом надугачко писао, јако су zgodне за манипулацију, пре свега у политици и бизнису. Оне су ту да учине невероватне ствари уверљивим, а теорије завере служе као средство за лансирање ирационалних објашњења. Најуспешнији примери манипулације су они који експлоатишу управо оне праксе које јасно излазе у сусрет потребама одређених кругова људи (Hobsbom i Rejndžer, 2002, стр. 448). Ритуали и понављање су главне „методе“ инсталирања и укоревљања конзерватизма и традиције у колективној свести народа. Пошто се традиција по *default*-у доводи у најближу везу са идентитетом, то се везаност за традиционалне фоме живота тумачи и као најбољи начин одржања (пре свега националног) идентитета.

У том смислу јавља се нова категорија људи који се најприближније могу назвати „чуварима“ традиције и идентитета – то ће рећи, свега оног минулог у смислу вредности, институција, веровања и обичаја наших дедова и прадедова. Традиције су, по казивању Гиденса, одвајкада имале своје чуваре – мудраце и свештенике (Gidens, 2005, стр. 67). Њих су данас у Србији заменили политичари, уз помоћ њиховој идеологији верних свештеника, разних бизнисмена (махом ратних профитера) и других људи блиских власти, који замењују некадашње врачеве и пророке. Помешаност квази-политичког и наци-

религијског са различитим облицима сујевејја културу земље уводи у стање „привидне духовности“, о чему најсликовитије говоре речи једног православног свештеника, дипломираног теолога Радише Јовановића:

„Дубока морална криза, одсуство елементарне културе из живота великог броја грађана, недостатак друштвене и политичке свести, друштво као попрште прљавих политичких сукоба и размирица, медији који изједначавају веру државотворног народа са разноврсним сектама које раде на штету исте, а тиме и на штету самог народа, уместо вере у прогнаног Бога вера у идоле – новац, моћ, националне квази-јунаке, политичаре, фолк звезде, врачаре, гатааре, астрологе, разне 'духовне' покрете и др. – само су део животног албума који нам се нуди и намеће као неопходан за очување 'идентитета нашег националног бића'" (Jovanović, 1997).

Овим се од стране естаблишмента чини двоструко неверство: према грађанима, а и према вери као таквој. Нити се штити традиција, нити успостављају темељи модерног живота.

Политичарима је „култура“ споредна ствар, али је они у својим говорима често помињу јер она, као реч, буди духовна (узвишена) расположења. Основна функција културе, по њима, састоји се у „чувању“ традиције, прошлости, светиња, језика, обичаја и осталог. Ту се поставља питање смисла и функција културе. Да ли је сврха културе да чува или да ствара, да конзервира (затвара) или надахњује (инспирише), да понавља или иницира, да одржава или превазилази (трансцендира)? Култура је по дефиницији динамичка појава, а такви су и идентитети који се путем ње конституишу или приказују. *Идентитети модерног доба* настају у свету који се стално и убрзано мења. Они су флуидни и хитри попут птица у бришућем лету. Тешко их је ухватити, а камоли чувати у кавезима културе, онаквим какве их виде конзервативно настројене личности и етно-традиционалистичке групације.

Култура није ни војска ни полиција, и не може да брани нити да чува идентитет. Она може само да складишти информације и да их предаје „на знање“ долазећим генерацијама, које ће у складу са својим светоназорима и у духу свога времена да то добијено интерпретирају и реинтерпретирају, дограђују и разграђују, конструишу и деконструишу, памте или заборављају. Очајничку потребу за одбраном идентитета, у оквиру које (потребе) се мобилишу сви расположиви национални ресурси, могу имати само друштва која пате од колективне маније гоњења. Иначе, принцип и основно становиште културе садржани су у *слободи* (мишљења и говора, веровања, понашања). *Избор у мноштву алтернатива* је основно начело културе, што се односи и на идентитете. Савремена демократска друштва допуштају могућност плуралних идентитета, индивидуалне конструкције идентитета, фрагментарности и многострукости. И надасве – про-

менљивости! Нема више једног идентитета, који је карактерисао предмодерна друштва, и нема идентитета заувек. Личност је у прилици да прави, сликовито речено, *идентитетске коктеле* од садржаја који погодују њеном укусу, афинитету и преференцијама.

У Србији се идентитет разумева и доживљава на наopak начин, гротескан до карикатуралности. Одатле и неселективна провала руралних мотива у свакодневни живот грађана. „Рурбанизација“¹⁰ (или просто: поселавање градова) увијена је у софистицирану фолију модернијег израза „етно“. Медијска промоција села, сељаштва, такозване народне традиције – све то је етно-кич, који се сервира уз реторику и иконографију фолклорног друштва. Урамљује се слика патријархалног друштва са српским „домаћином“ у средини. Национални идентитет симболизују опанци, јелеси, фрула, труба и народни мелос. Једном речју, све је то *култура гуња и опанка*. Однос према њој је родитељски некритичан и без имало естетског смисла: форма је апологетска, а не сатирична, романтичарска, а не иронична.

Спрега културе и политике у Србији види се у следећем: политичари „уче“ да се културом најпре „чувају“, а затим и „бране“ (чист војнички жаргон) идентитети: језик, писмо, обичаји, морални принципи, традиционални назори патријархалне заједнице, такозване породичне вредности и све остало (што је, узгред буди речено, нити од кога нападнуто, нити доведено у питање). Све је у паролашком стилу: опуномоћите нас на изборима – дајте нам легитимитет и не брините за идентитет! Ми ћемо га (од)бранити за вас. Дакле, ствари се измишљају и лажно конструишу да би се могле „чувати“ и „бранити“. Политичари стварају фиктивну атмосферу опсадног стања – у име заштите сопствених интереса, а не културе, народа, суверенитета, идентитета и осталих „великих прича“. (Позната је ствар да су Срби одвајкада били и остали љубитељи „великих прича“, бежећи од својих малих живота). Бранитељство идентитета припада оном друштвеном слоју који хоће да заустави време (боље рећи, да га врати унатраг). Као разлог по правилу се наводи наводна опасност од губитка сопства, а ради се, просто, о одржавању *status quo-a* у култури. При том се код људи свесно појачавају страхови, од којих је најјачи страх од другог, од упоређивања са неким ко може бити паметнији, јачи, способнији, сналажљивији и модернији. Тежећи да свој легитимитет заснује на вредностима прошлости, српска политичка елита вуче за собом читаво друштво, чинећи га немоћним да нађе излаз из замршених лавирината прошлости и нађе светло у тунелу у који је друштво њеном кривицом заглављено. „Системска идеологија“, која представља спој егалитарно-коллективистичке и национали-

¹⁰ Израз Дубравке Стојановић (Види: Stojanović, 2010, стр. 52).

стичке свести, протеже се од 19. века до данас. Она онемогућава развој српског друштва и држи га у предмодерном стању. Карактеришу је: егалитаризам, колективизам, антииндивидуализам, антимодернизам, антиевропејство, антиинтелектуализам и антиурбана компонента. Ово зарад очувања „националног духа“ потребног за „стално очекивано ратовање“, а све у намери коначног „ослобођења и уједињења“ (Stojanović, 2010, стр. 73).

Наопако схватање српске традиције, културе и модернизације створило је од Србије виртуелно друштво које не може да се ухвати у коштац са конкретним проблемима. Косово је типичан случај. Оно се губи у метафизичким маглинама. Драмска списатељица Биљана Србљановић говори о Косову као „апстрактној вредности“ и истовремено се ограђује од представника „епско-гусларског дискурса“ и од „салонског национализма славског типа“ (*Danas*, 15. 12. 2011). Ми овде, сведоци смо тога да реалност нестаје остављајући нас у свету симулакрума, у смислу каквим га је приказао Жан Бодријар (*Baudrillard*) у делу *Симулакруми и симулација (Simulacra and Simulation, 1981)**. Нерационалност националне политике естаблишмента најбоље се може илустровати примером решавања „косовског питања“. У преамбули Устава Републике Србије стоји записано да је Косово део Србије, а политички естаблишмент државну политику води под слоганом „И Европа и Косово“. Људи из владајуће гарнитуре у Србији просто не желе да знају да је одлука по којој Косово није део Србије донета 1999. године. Тиме показују да симболичког раскида садашње власти са оном коју је предводио Милошевић заправо нема. Уместо да се политички идентитет грађана Србије дефинише модерним уставним ставкама о људским правима и слободама, приватној својини и тржишној привреди, у преамбулу Устава уписује се реченица да ће Косово заувек остати у Србији. Та пароласка изјава служиће већини политичара као мантра коју ће они папагајски декламовати на свим јавним и званичним скуповима. На тај начин оригинална стварност Србије нестаје остављајући нас у свету симулакрума. Јер, нити је Косово под контролом српских државних институција, нити је Србија део Европске уније – штавише, далеко је од ње. Симулацијом, грађани Србије уместо стварности добијају копије непостојећих слика, бодријаровски привид који постаје стварнији од саме стварности.

С обзиром на то да традиција иде „под руку“ са идентитетима, прича о идентитету у актуелном тренутку српске културе такође је нестварна и магловита. Динамичност и променљивост идентитета овде се губи у јаловим и нетачним политикантским тумачењима, по којима је наш идентитет настао давно на Косову, где се и зауставио.

---

* На српском језику код нас публиковано 1991. године.

Политичке вође су далеко од сазнања о „незауостављивом, компулзивном и опсесивном преуређењу, реновирању, рециклирању, ремонту и реконструисању идентитета“. Они не схватају да је идентитет „повезан са могућношћу поновног рађања – са престанком да будете оно што јесте, и претварањем у оно што нисте“ (Bauman, 2009, стр. 17). Њихови идентитети су затворени, непроменљиви, фиксирани, заробљени у прошлости и неосетљиви на пулсирање стварности. Одатле отпори готово према свему што је ново, модерно, европско. Српски узори и идоли налазе се у бајкама, митовима и легендама, а политички идеолози се не базирају на размишљања попут Баумановог, који са усхићењем подсећа да по први пут у својој дугој историји „уједињена Европа“ није више бајка или предмет маште. Балкан, а поготову Србија, јесте културно подручје где су савремени национални идентитети разапети између ретрадиционализације и модернизације, између фрагментације (у форми мрвљења и уситњавања) и глобализације (у форми грађанског, постнационалног, транснационалног – европског идентитета). Политички лидери који су дошли на власт кријући се иза слогана „За европску Србију“ не могу никако да схвате (боље рећи: сваре) модерни, демократски и либерални дух такве Србије. Они, као и њихови политички претходници, национални концепт стављају изнад концепта друштвеног развоја. Зато се могу означити као највећи „отпораши“ када је у питању модернизација живота у Србији. Од стварања аутономне Кнежевине Србије у 19. веку, политичке елите у Србији свесно спречавају акумулацију капитала и друштвено раслојавање, а тиме и стварање слојева способних да покрену точак модернизације Србије. Разни делови елите, од цркве, преко интелектуалаца до војске вазда су имали интерес да до европеизације и модернизације суштински не дође јер би тиме био угрожен њихов неприкосновени положај какав могу имати само у неразвијеном друштву (Stojanović, 2010, стр. 79). Из сасвим лукративних разлога мејнстрим вредности српског друштва и даље се налазе у националистичком кључу. Стога је потребно држати грађанство у имагинарном свету, свету кривих огледала у коме је једина права слика она коју приказује политичка елита.

ЛИТЕРАТУРА

- Bauman, Z. (2009). *Fluidni život*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Beck, U. (1986). *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt, M: Suhrkamp.
- Blam, M. (2011). *Jazz u Srbiji 1927-1944*. Beograd: Stubovi kulture.
- Bodrijar, Ž. (1991). *Simulakrumi i simulacija*. Novi Sad: Svetovi.
- Božilović, N. (2007). *Kultura i identiteti na Balkanu*. Niš: Filozofski fakultet/Centar za sociološka istraživanja.

- Božilović, N. (2010). Tradicija i modernizacija (Evropske perspektive kulture na Balkanu). *Sociologija*, 52(2), 113-126.
- Божилковић, Н. (2011). Вулгаризација традиције популарне музике у Србији. *Теме*, 35(4), 1323-1353.
- Božović, R. (2002). *Dominacija i otpor*. Beograd: Čigoja štampa/Fakultet političkih nauka.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self Identity. Self and Society in the late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Gidens, E. (1998). *Posledice modernosti*. Beograd: „Filip Višnjić“.
- Gidens, E. (2005). *Odbegli svet*. Beograd: Stubovi kulture.
- Golubović, Z. (2006). *Pouke i dileme minulog veka*. Beograd: „Filip Višnjić“.
- Derrida, J. (1976). *O gramatologiji*. Sarajevo: „Veselin Masleša“.
- Dorđević, J. (2009). *Postkultura*. Beograd: Clio.
- Erllich, V. St. (1978). *U društvu s čovjekom. Tragom njegovih kulturnih i socijalnih tekovina*. Zagreb: SNL.
- Jovanović, R. (1997). Lažna duhovnost sadašnjice: vraćanje, gatanje, magija, astrologija. Преузето са <http://www.rastko.rs/bogoslovje/tjovanovic-laznaduhovnost.html>, 31. 1. 2012.
- Јовановић, С. (2005). *Културни образац*. Beograd: „Стубови културе“.
- Konstantinović, R. (2006). *Filosofija palanke*. Beograd: Otkrovenje.
- Ковачевић, И. (2006). *Традиција модерног*. Beograd: Српски генеалогски центар/Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду.
- Kymlicka, W. (2003). *Multikulturalno građanstvo. Liberalna teorija manjinskih prava*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Marx, K. i Engels, F. (1974). *Nemačka ideologija*. U *Dela*, Šesti tom. Beograd: Prosveta.
- Mesić, M. (2006). *Multikulturalizam. Društveni i teorijski izazovi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Mitrović, Lj. (2003). *Savremeni Balkan u ključu sociologije društvenih promena*. Beograd, Niš: Centar za jugoistočno evropske studije, Centar za balkanske studije.
- Popović, M. (2007). *Vidovdan i časni krst*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Radojčić, I. (2011). Virtuelna kultura i/li konstrukcija novog kič-identiteta. *Sociološka luča*, 5(1), 54-62.
- Ранковић, М. (1998). *Историја српске естетике*. Beograd: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Stevanović, V. (2010). *Dnevnik samoće*. Beograd: Službeni glasnik.
- Stojanović, D. (2000). Nekoliko osobina procesa modernizacije u Srbiji početkom 20. veka. U H. G. Fleck i I. Graovac (Prir.) *Dijalog povjesničara/istoričara*, 2 (str. 135-149). Zagreb: CPI.
- Stojanović, D. (2010). *Ulje na vodi. Ogledi iz istorije sadašnjosti Srbije*. Beograd: Pešćanik.
- Свилар, П. (2010). „Западни Балкан“ – политички контекст и медијска употреба. *Социолошки преглед*, 4, 503-540.
- Turza, K. (1998). *Luis Mamford. Jedna kritika modernosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Turza, K. (2003). On Modernity in general and on the Main Obstacles to Modernity in Serbia in the 20th Century – and Afterwards. *Sociologija*, 45(2), 117-140.
- Haralambos, M. i Holborn, M. (2002). *Sociologija. Teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
- Hobsbom, E. i Rejndžer, T. (Eds.). (2002). *Izmišljanje tradicije*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Nikola Božilović, University of Niš, Faculty of Philosophy, Department of Sociology, Niš

RESISTANCE TO THE MODERNIZATION OF CULTURE IN SERBIAN SOCIETY

Summary

The author of the article searches for the answer to the question related to the obstacles Serbia encounters on its path of modernization and European integration. He looks back into its history to observe that in the past, at the end of the XVIII and XIX centuries, the majority of Serbs were reserved regarding modernization – especially regarding urbanization and human rights. Today, in the age of growing globalization, there is no change regarding this (crucial) issue of the future of the Serbian society. Serbia finds itself today at the crossroads of the traditional and (post) modern view of life.

The central part of the article is devoted to different phases of the modernization of the Serbian society, starting from the times under the Ottoman Empire. The political culture of Serbia in the XIX century was within the limits of the pre-modern, because there was little of the program, the principal and the consistent in the political life. The important phase of the country modernization was after 1946, with the advance of communism. The ideas of private property, market economy and individualism were replaced by new, modern terms, but adapted to the ideology of the new society – individualism was replaced by collectivism, and rationality surpassed by ideology. In many spheres of cultural and social life, the communist (socialist) phase of modernization brought greater prosperity and respect to the country. In the next phase, in the 1990s, modernization was brought to a halt thanks to the authoritarian and ethno-national politics, and a new sort of collectivism. After 2000, the democrats come to power, but the conflict between the pro-modern and anti-modern groups did not stop. Serbia was not freed from the relics of the past and the traces of conservative consciousness.

This paper focuses on culture. The resistance to the modernization of culture in Serbian society is identified from the perspective of cultural situation and praxis – tradition and innovation, global and cultural process (first of all, the relation between modern and postmodern), as well as the context of identity self-determination (the construction and deconstruction of identity). The author especially focuses on the traditional concept of culture, discussing the politics and power after the democratic changes as compared to the previous authoritarian period. The re-traditionalization of the Serbian society shows continuity, with extremely negative consequences. Today, Serbia is at the cultural crossroads, between postmodern (world) trends and old remnants of remythologization and pseudomythologization. These are the main obstacles to its cultural emancipation and its freeing from the chains of the past.

According to the author, the main creators of regressive trends are in the political establishment of the contemporary Serbia. He labels them, ironically and derogatorily, the “guardians” of tradition, who use demagogic statements, populist paroles, and media information control to slow down Serbia on its European path. In such circumstances, the civil society still shows reserve, even resistance to the introduction of European cultural standards. The citizens' lack of understanding of the contemporary world has been induced by the people in power and in opposition of the party-governed society, because the whole party structure has become parasite-like, surviving owing to being ill-informed, ignorant, and indifferent to its people. The modernization and democratization of society have improved the quality of the citizens' life, but are not truly promoted, because that would weaken the position of those in power.